

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК СРЕД СЛАВЯНСКИТЕ И БАЛКАНСКИТЕ ЕЗИЦИ В КОНЦЕПЦИИТЕ НА АНТОНИ КАЛИНА (АВТОР НА ПЪРВАТА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)

Маринела Вълчанова

Югозападен университет “Неофит Рилски”, Благоевград

Abstract: The aim of the paper is to introduce an almost unknown Central European point of view from 19 century to Balkans and to Bulgarian language history and borders. The attention is directed towards the First History of Bulgarian language, written in 1891 (published in Krakow, Poland) by Antony Kalina, a polish linguist and ethnographer and his views on relationships between Bulgarian language and other languages on Balkan, on Bulgarian location on Balkan peninsula and on relationship between Old Church Slavonic and contemporary Bulgarian language.

Целта на настоящия текст е да представи един централноевропейски поглед от края на XIX в. към Балканите и по-конкретно – към българския език и проблемите, свързани с неговите граници, с отношенията му с другите езици на полуострова и преди всичко с езика на Кирило-Методиевите паметници.

През далечната 1891 г. в респектиращия обем от 590 страници в едно от изданията на Филологическия отдел на Полската академия на науките е публикувана на полски език първата история на българския език (*Studyja nad historiją języka bułgarskiego*, Kraków, 1891, cz. I. s. s.385, cz. II s. 205. Osobnie odbicie z XIX I XV tomu Rozpraw Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności). Съдбата на този труд, както и на неговия автор, д-р Антони Калина, по-късно професор в Харковския университет, не е особено щастлива. Името му днес е почти непознато както за голяма част от съвременниците ни, така и за чуждестранните българисти (с изключение донякъде на полските и украинските). Израз на високата оценка на труда на полския езиковед, дадена на държавно равнище, е удостояването на Калина от българския княз Фердинанд със Сребърен медал за наука и изкуство¹.

¹ Вж. *Witold Taszycki*. *Polski Słownik Biograficzny*. T. XI. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1964–1965, s. 446– 448.

Тази тема заслужава интереса ни по няколко причини. На първо място, това е първото обширно и съдържащо богат и разнороден фактически материал изследване върху българския език, което среща и запознава централноевропейските слависти (и не само тях) с един народ и с език, познанията за който по това време са повече от оскъдни. За първи път ясно, убедително и аргументирано с множество примери един чуждестранен лингвист заявява, че езикът на Кирило-Методиевите паметници, преминал през различни промени в процеса на самостоятелното си развитие, приема този вид, който днес е представен от българския език ([Kalina 1891: 592](#)). Почти непосредствено след публикуването на труда на Калина, през 1892 г., се появява и първата рецензия от Марин Дринов, учен с безспорен за времето си авторитет не само сред българската филологическа общност. С академична коректност и добросъвестност Дринов посочва отделни свои несъгласия с автора, привежда допълнителен материал в подкрепа на някои от изводите, до които стига Калина, и в края на рецензията си заявява: “Като намираме за неуместно да се спираме тука върху други, не съвсем правилни, според нашето мнение, възгледи и тълкувания на г. Калина, ще забележим само, че те се отнасят до частни въпроси или разни дребни факти и не са от такова свойство, дето могат да подкопаят научното значение на разгледваната книга. Тази книга, поради богатството на събрания в нея материал, донякъде съвсем нов, както и поради сполучливото осветление на много страни в историческото развитие на българския език, без съмнение ще заеме приличното си място в реда на капиталните трудове по славянско езикознание” ([Дринов 1915: 392](#)).

Това е първата и заедно с това последна рецензия от български учен, в която мястото на първата история на българския език сред значимите славистични изследвания е категорично заявено.

Следващата рецензия, написана от 29-годишния тогава Л. Милетич, е смазваща, крайна и категорична в твърдението си, “че тоя труд на Калина ще остане не само пръв, но и съвсем несполучлив опит от своя род” ([Милетич 1894: 4](#)). Тази

оценка до голяма степен споделят и Беню Цонев, и Стефан Младенов, с чиито имена свързваме две по-късни истории на българския език. В първия том от своята *История на българския език* Б. Цонев отделя малко повече от страница на труда на Калина, уточнявайки предварително, че критиката на М. Дринов е “доста кратка и много блага”, а на Милетич – “по-обстойна и твърде строга” ([Цонев 1984: 265](#)). Не по-малко категорична и крайна обаче е и собствената му оценка, която е напълно негативна.

Още един безспорен в българското езикознание авторитет взема отношение към труда на Калина, макар и доста бегло, в рамките на прегледа върху първите систематични трудове върху историята на българския език. В *История на българския език*, издадена най-напред на немски език през 1929 г. и преведена от Ив. Дуриданов, Стефан Младенов отбелязва: “Студиите на Калина са един опит, предприет с голяма любов към предмета, но малко задоволяващ, за да се представи заплетената история на българския език” ([Младенов 1979: 47](#)). Той подчертава, че критиките на Милетич и Цонев са “твърде строги, макар и понякога не съвсем необосновани” ([Младенов 1979: 47](#)).

С този кратък преглед до голяма степен се изчерпва научната критика в българското езикознание² върху този първи опит да се напише систематичен труд върху историята на българския език. Крайната категоричност, с която Милетич и Цонев отказват да видят в него приносни страни, предопределя съдбата му доста бързо да бъде забравен. Поради това и името на Калина обикновено не присъства сред посочената библиография в по-късните истории или исторически граматки на езика ни. За това отсъствие могат да се потърсят и субективни причини – студията не излиза като самостоятелно издание, публикувана е в два поредни тома (14 и 15) на *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności, Kraków, 1891 г.*, и достъпът до нея в България е до известна степен затруднен. Дистанцията от близо 115 години, които ни делят от появата на тази първа история

---

² В полското езикознание този труд на Калина е обект на специално внимание в публикациите на [Moszyński 1985: 168–173](#) и [Rusek 1994: 95–96](#).

на българския език, днес позволява по-ясно и по-отчетливо да се очертае нейното уникално място сред поредицата издания върху тази проблематика. Пристрастното око на критиците на Калина от онзи период е фокусирано преди всичко върху неточности и грешни тълкувания на автора на диалектния български материал, събиран от него, върху пропуските му, свързани с непознаването и неизползването на отделни изследвания на Тодоров, Милетич, Матов, Цонев и др. (Вж. [Дринов 1915: 384](#)), върху избрания методологически подход³, върху недостатъчното му познаване на българския език⁴. Извън този фокус остава нещо много важно, до голяма степен обясняващо част от пропуските: Калина е бил първият, заел се с тази трудна и респектираща задача, нямал е модела, върху който да се опре, нямал е и много от появилите се по-късно изследвания, подкрепящи част от изводите, до които той стига по собствен път. През 1883 г., само пет години след създаването на новата българска държава, полският учен пътува из Княжество България, Източна Румелия и Тракия в продължение на десет месеца и успява да събере огромен по обем материал, част от който съвсем нов. Днес само можем да гадаем за условията, инфраструктурата и комуникациите, при които тази събирателска дейност е била осъществявана, за трудностите и проблемите, с които се е налагало да се сблъсква и да преодолява. Освен на материала, който сам събира, Калина се опира в студията си и на над сто малко известни ръкописни паметници, които проучва в библиотеките в България и извън нея. Изследването му обхваща историческия развой на българския език от XI в. до съвременността ([Kalina 1891: 573](#)), представено е върху 590 страници и съдържа четири основни части:

1. Увод, в който на 115 страници (171–285) авторът разглежда следните проблеми: местонахождението на прародината на славяните в Европа, заселването на славяните на Балканския полуостров, българите и техните нападения над

---

³ Б. Цонев отбелязва: “ Самата метода на автора не е научна, нито практична; той захваща историята на български език не от старобългарски, т.е. от първия период, а наопаки, от третия – от новобългарски, а кара назад към старобългарски!” ([Цонев 1915: 266](#)).

⁴ “Грешките на Калина произлизат главно оттам, че авторът не е достатъчно запознат с българския език и говорите му”, посочва Б. Цонев ([Цонев 1915: 265](#)).

Византийската империя, отношенията между прабългари и славяни, влиянието на славянските езици върху румънски и албански, първите етнографски граници на България, мисията на Кирил и Методий в Моравия и нейното значение, панонската хипотеза за езика на първите писмени паметници и нейната несъстоятелност, унгарците и влиянието на славянските езици върху унгарския, влиянието на гръцкия език върху българския, промяна на границите на българския език след XI в., носовите вокали в южнославянските езици, днешните етнографски граници на България, статистически данни за българското население, българските диалекти и т.н.

2. Втора част, Фонетика, която е най-обширна и съдържа 261 страници (286–547). В нея последователно са представени вокалната и консонантната система на българския език в синхронен и диахронен план, както и фонетичните промени, настъпили при отделни звукови съчетания.

3. Трета част, която се състои от 176 страници (396–572) и е посветена на морфологията, като самостоятелно са разгледани именното и местоименното склонение и спрежението при глаголите.

4. Заключение (573–592), което съдържа изводите на автора в следните посоки:
а) “панонският” език и отношението му към българския от фонетична и от морфологична гледна точка, б) идентичност на “панонския” и старобългарския език, в) идентичност на дакийския и българския език.

Част от възгледите и заключенията на полския учен от гледна точка на съвременната наука звучат неубедително, други са приемани почти като азбучна истина и са аргументирани в множество изследвания, но във времето, когато Калина пише своята история, нещата изглеждат по различен начин: авторитетът на Миклошич е безспорен и макар че панонската хипотеза е в отстъпление, все още не са се появили изследванията на Ягич и на Облак за произхода на църковнославянския език. Беню Цонев и Стефан Младенов още не са написали

своите истории на българския език, не е събран огромният по обем диалектоложки материал от българските говори, липсват и множеството други сериозни проучвания, с които разполагаме днес.

Изследването на Калина трудно може да се определи като строго лингвистично. Безспорно езиковата проблематика заема основно място, но тя е представена на доста широк историко-етнографски фон, включващ данни за идването на южните славяни на Балканския полуостров, за контактите им с други племена и етноси на Балканите, за отношенията между прабългари и славяни, за създаването на славяно-българската държава и т.н.

Калина е убеден, че по времето на най-старите писмени паметници, т. е. от X–XI в. южнославянските езици са окончателно диференцирани и обособени като самостоятелни, но с това е свързано и убеждението му, че преди да се стигне до тяхното обособяване, е съществувал единен южнославянски език. Негов носител е южнославянски народ, представляващ етнографска цялост, която не се различава много в своите клонове, населяващи Балканския полуостров и Панония ([Kalina 1891: 184](#)). Авторът смята, че едва след заселването на полуострова започват да се проявяват по-съществени езикови диференциации между южните славяни, довели до постепенното обособяване на самостоятелни южнославянски езици. В неговата концепция в началото на VI в. южните славяни тръгват от земите над Днепър през Дунав на юг в посока към Константинопол и на запад към Италия. Първата част от тях заема Балканския полуостров и земите, принадлежащи към древна Дакия от левия бряг на Дунав, втората заема Далмация, до Каринтия и Щирия. По тази линия с течение на времето се обособяват отделните южнославянски племена, като на изток са българите, на запад следват сърби, хървати и словенци. Българските племена от лявата страна на Дунав достигат до Седмоград, на запад до р. Черна и Морава и на юг до Пелопонес ([Kalina 1891: 263](#)) Тук, на Балканския полуостров, се формират онези езикови особености, които в началото на IX в. водят до окончателното обособяване на южнославянските езици. Калина проследява следите,

които оставят в езика на българските славяни траки, илири, гърци, румънци⁵, и заключава, че “историята на всеки език започва от времето, когато един народ, представляващ отделно единство, започне да говори отделен език” ([Kalina 1891: 267](#)). Според него историята на българския език започва от момента, когато славяните на Балканския полуостров се смесват с българите, създават собствена държава и от езикова гледна точка се обособяват сред южнославянските езици като самостоятелна цялост. Без да коментираме тези страни от авторовата хипотеза, които съвременната славистика приема по-скоро за несъстоятелни, ще насочим вниманието си към онези проблеми, които дълго време за една част от славистите са били дискуссионни или нееднозначно интерпретирани: за езика на Кирило-Методиевите паметници и за етнографските граници, в рамките на които съществува и се развива българският език. Калина представя етнографските граници на езика ни в два различни периода от неговата история – между VII–X в. и през XIX в. – времето, в което ученият предприема своите пътувания из България. Авторът отбелязва, че границите, свързани с българското езиково пространство около X в., до голяма степен съвпадат с границите на епархиите, принадлежащи към българската църква, и още в началото очертава това пространство върху следните територии: на запад до река Морава (българска) и Браничевска, Нишка и Прищинска епархия, на югозапад до подножието на планината Шар над Горен Вардар и на юг до Скопска епархия, надолу към бреговете на Черна Дрина, Дебърска, Охридска и Костурска епархия, достигайки до Бяло море при Бутроска епархия ([Kalina 1891: 216–217](#)). Южна граница е епархията със столица Янина, на север в посока към Бистрица, на североизток край долното течение на реките Вардар и Струма, на север от Сер към Родопите, към Средна Марица, между Филолипопол и Одрин в посока към Бургас, откъдето покрай бреговете на Черно море достига на север до устието на Дунав.

---

⁵ Авторът отбелязва, че влиянията, които оказват върху българския език контактите с други езици (гръцки, румънски, готски, турски), засягат преди всичко словното му богатство, но не и формалната му, вътрешната му страна. Изключение според него правят промените, настъпили под влияние на говора на автохтонните тракийско-илирски племена, проникнали дълбоко в неговия организъм ([Калина 1891: 266](#)).

Западната граница, отделяща българските от сръбските племена, според него достига от лявата страна на Дунав до река Черна, а от дясната – до Морава. Представяйки динамичната картина на етнографската карта на Балканите в периода между VII и X в., Калина използва освен исторически източници, към част от които е критичен, преди всичко езикови факти. Като доказателство, че езикът на българските славяни, говорен на левия бряг на Дунав, и този на отвъддунавските славяни на териториите на Трансилвания и Валахия е един и същ, авторът привежда множество примери: наличието на носови вокали (*ceṭa–csente, dǎbr̥–dumbov, daḡa–dongo, gr̥eda–gr̥indu, laḡa–lunka, maḡdr̥–mundra, peṭb̥–p̥intak* и т.н.), на консонантното съчетание *št*, което обикновено се среща в производни от собствени имена съществителни (отговарящо на полското *-ice* от типа *gradište, popesti, prodanesti* ([Kalina 1891: 222](#))); развоя на типа *tort > trat*; развоя на тип *t̥rt, t̥rt̥*; развоя на *ě* и т.н. Представената по-горе етнографска карта на България според автора е имала този вид до появата на турците в Европа. През XIX в., по времето, когато той обикаля България и събира диалектен материал, границите ѝ вече имат малко по-различни очертания. Северната граница на българската езикова територия преминава по течението на Долен Дунав, от устието му до Видин. На север от Дунав българският език е запазен в говора на седмоградските българи, в езика на българско малцинство (около 22 000 души) в Южна Унгария по долината на река Крашова, откъдето е и името им крашовяни ([Kalina 1891: 270](#)), както и в говора на около половин милион българи, живеещи на територията на Бесарабия в Румъния и Русия. На запад тази граница тръгва от Тимок, преминава на сръбска територия при Зайчар и селата Извор и Гърляна, през Княжевацки и Алексинацки окръг, където българският етнос е смесен със сръбския, насочва се на запад към Морава (българска), продължава по течението на Морава, през Ябланица до средна Ветерица, на югозапад от река Липковски към Кумановац, където прави голям завой над Скопие към Вардар, през Кичево към Черна Дрина и Охрид, от южния бряг на Охридското езеро на изток към Кастория и на югоизток към Солун. Оттам се насочва на север край езерото Тахино

на юг от Серес до устието на Марица. Там се връща на север от бреговете ѝ и над Еркене се насочва през Чорла към Константинопол, оттам се връща леко на запад, при Деркос достига Черно море и през Сарай се насочва на север до устието на река Дунав ([Kalina 1891: 272](#))⁶.

След като очертава приблизителните граници на българския език в два различни периода от битието му с ясното съзнание за известната условност и динамичност на т.нар. политически граници след създаването на българската държава, Калина поставя и въпроса, който е централен за славистичната наука още от създаването ѝ – на какъв език са написани и преведени от Светите братя богослужебните книги, които те отнасят във Великоморавия. Ретроспективният подход, който избира, за да представи историята на българския език, тръгвайки от съвременното състояние към миналото му (за което е и доста критикуван от Милетич), до голяма степен е свързан с желанието му да аргументира с езикови данни както от съвременния български език, така и от диалектите му тезата, че това е именно езикът, пряко свързан с първите славянски писмени паметници. Убеден, че литургичният език на славяните не е моравски, въпреки че се използва във Велика Моравия, но не е и панонски, авторът използва нестандартен сравнителен подход, за да опровергае панонската хипотеза на Миклошич за Кирило-Методиевия език. Още в увода на Историята си Калина отбелязва: “На запад, в древна Панония, владеел славянски език, който днес е запазен в кайкавското наречие. Този език се различава от езика, който е запазен в най-старите славянски писмени паметници и който се приписва на Кирил и Методий. Тъй като езикът на тези писмени паметници не е панонски, възниква въпросът с кой от славянските езици може да бъде свързан. Отговор на този въпрос дава историята на българския език.” (Kalina 1891: 264). Авторът последователно проследява най-значимите езикови особености (наличие на голяма и малка носовка, наличие на редуцираните ъ,ъ във вокалната му система,

---

⁶ Границите са представени с известни съкращения.

наличие на ятов вокал, редица морфологични черти), които Миклошич приписва на “панонския език” в труда си *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen*, Wien, 1874, str. XV n.XXXII ([Kalina 1891: 576](#)), сравнява ги с данните от историята на българския език и диалектите му и заключава, че става въпрос за един и същи език – български. Porównanie obydwóch (bułg. i panon.) języków pokazuje, że mamy w nich jeden język t.j. bułgarski, który nie tylko na prawym brzegu Dunaju, ale także na lewym w przebiegu czasu uległ tym samym przemianom..... Język ten został wprowadzony przez ŚŚ Cyryła i Metodego najprzód z pomiędzy wszystkich języków słow. do literatury i przechodząc przez różne koleje, wywołane procesami jego własnymi, przyjął taką postać, jaką przedstawia dzisiejszy język bułgarski’ ([Kalina 1891: 592](#)).

Трудно може в ограничения обем на един доклад да се представи този наистина многоаспектен труд, който и днес дава повод за много размисли. По-скоро целта ни беше да привлечем вниманието към него и да се опитаме да погледнем към българския език през призмата на XIX в. и през погледа на един полски славист, освободен от предубежденията на историко-политическата конюнктура на XX в. Това първо изследване върху историята на българския език несъмнено заслужава своя нов прочит. Не толкова и не само от лингвистична, колкото от културно-историческа гледна точка, която би помогнала по-ясно да се очертае мястото и значението на тази несправедливо пренебрегвана и позабравена история на българския език.

Литература

- Дринов, М. 1915. *Съчинения*. Т. 3. София, 384–392.
- Милетич, Л. 1894. Два труда по историята на българския език. В: *Сборник за народни умотворения*. Т. 10, 3–8.
- Младенов, Ст. 1979. *История на българския език*. София.
- Цонев, Б. 1984. *История на българския език*. Т. 1. София.
- Kalina, A. 1891. *Studyja nad historiją języka bułgarskiego*. Kraków, 1891, cz. I. s. s. 385, cz. II, s. 205. Osobnie odbicie z XIX I XV tomu *Rozpraw Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności*.
- Moszyński, L. 1985. Problem praojczyzny języka staro-cerkiewno-słowiańskiego w ujęciu Antoniego Kaliny – polskiego bułgarysty schyłku XIX wieku. In: *Od Wisły do Maricy*. Kraków, 168–173.
- Polski Słownik Biograficzny*. Т. XI. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1964–1965.
- Rusek, J. 1994. Komisja Sławianoznawstwa, „Historia języka bułgarskiego” Antoniego Kaliny. In: *Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych*, t. XXXVI/1–2. Kraków, 95–96.
- Urbańczyk, S. 1993. *Dwieście lat polskiego językoznawstwa 1715–1950*. Polska akademia umiętności, *Rozprawy Wydziału Filologicznego*, t. LXIX. 38.

М. Вълчанова. *Българският език сред славянските и балканските езици ...*